

Pavel Kopeček

Evropa v plamenech

Protifašistický odboj v období druhé světové války se zaměřením na region střední Evropy

EVROPA V PLAMENECH

EDICE ERUDICA

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Vědecká redakční rada EDICE ERUDICA

prof. Dr. Andrew Burgess – University of New Mexico, American Academy of Religion, USA

doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. – Západočeská univerzita v Plzni, ČR

doc. PaedDr. Vanda Hájková, Ph.D. – Univerzita Karlova v Praze, ČR

doc. Mgr. Tomáš Jarmara, Ph.D. – Ostravská univerzita v Ostravě, ČR

PhDr. Martina Klicperová-Baker, CSc., mim. Prof. – San Diego, State University, USA

PhDr. Pavel Kopeček, Ph.D. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

doc. PhDr. Denisa Labischová, Ph.D. – Ostravská univerzita v Ostravě, ČR

prof. ThDr. Jan B. Lášek – Univerzita Karlova v Praze, ČR

prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr. h.c. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

prof. PhDr. Erich Mistrík, CSc. – Univerzita Komenského Bratislava, SR

prof. PhDr. Josef Oborný, Ph.D. – Univerzita Komenského Bratislava, SR

doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc. – Univerzita Karlova v Praze, ČR

doc. Mgr. Antonín Staněk, Ph.D. – Univerzita Palackého v Olomouci, ČR

Dr. hab. Małgorzata Świder – Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego, PL

Dr. hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus – Instytut politologii Uniwersytetu Opolskiego, PL

prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D. – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Dr. hab. Péter Varnágy, Ph.D. – University of Pécs, HU

Pavel Kopeček

EVROPA V PLAMENECH

Protifašistický odboj v období druhé světové války
se zaměřením na region střední Evropy

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

Vznik publikace byl podpořen v rámci projektu *Regionální dějiny ve výuce výchovy k občanství a dějepisu.*

Poskytovatel Pdf UP č. : IGA_PdF_2018_005

Recenzovali:

prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr. h.c.

prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Copyright © Pavel Kopeček, 2019

Cover © Josef Kroupa, 2019

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2019

ISBN 978-80-7557-239-4 (print)

ISBN 978-80-7557-834-1 (ePub)

ISBN 978-80-7557-835-8 (mobi)

ISBN 978-80-7557-836-5 (pdf)

Věnováno mé rodině

Obsah

Úvod.....	9
1 Polsko	16
1.1 Porážka a rozdělení polského státu v září 1939.....	16
1.2 Počátky a rozvoj polského odbojového hnutí	17
1.3 Aktivity polského odboje	23
1.4 Akce Bouře a povstání ve Varšavě.....	30
1.5 Tragický epilog polského odboje.....	34
2 Protektorát Čechy a Morava	37
2.1 Rozbití Československa a podmínky odbojového hnutí	37
2.2 Odpor na počátku okupace a první odbojové organizace	41
2.3 Atentát na Heydricha a jeho důsledky	48
2.4 Odbojové hnutí v letech 1943–1945	51
2.5 Význam českého odboje.....	57
3 Slovensko	61
3.1 Východiska a možnosti slovenského odboje	61
3.2 Domácí odboj v letech 1939–1943	63
3.3 Příprava a průběh Slovenského národního povstání ..	66
3.4 Výsledky odbojového hnutí	69
4 Německo.....	71
4.1 Limity německé protinacistické rezistence	71
4.2 Formy a struktura německého odboje	72
4.3 Vojenské spiknutí a atentát na Hitlera	80
5 Rakousko	84
5.1 Rozporuplná situace Rakouska v období druhé světové války	84
5.2 Jednotlivé proudy rakouského odboje	85
6 Maďarsko	89
6.1 Postavení Maďarska na počátku druhé světové války ..	89

6.2	Marný boj maďarské antifašistické opozice	91
6.3	Tragický závěr války	94
7	Odbojové hnutí v dalších evropských zemích	98
7.1	Sovětský svaz	98
7.1.1	Národní hnutí na okupovaných územích SSSR.	99
7.1.2	Partyzánská válka v Bělorusku a na Ukrajině	102
7.1.3	Ukrajinská povstalecká armáda a marný boj pobaltských národů	111
7.2	Skandinávie	116
7.2.1	Dánsko	116
7.2.2	Norsko	119
7.3	Západní Evropa	124
7.3.1	Nizozemsko	124
7.3.2	Belgie	130
7.3.3	Lucembursko	134
7.3.4	Francie	136
7.4	Okupované státy na Balkáně	144
7.4.1	Řecko	144
7.4.2	Albánie	148
7.4.3	Jugoslávie	154
7.5	Spojenci a satelitní státy nacistického Německa	164
7.5.1	Itálie	164
7.5.2	Bulharsko	167
7.5.3	Rumunsko	171
	Závěr	176
	Poznámky	178
	Použité zkratky	197
	Literatura	202
	Nepublikované odborné práce a studie	212
	Pramenné edice a tištěné prameny	212
	Paměti a vzpomínky	213
	Internetové zdroje	213
	Summary	214
	Jmenný rejstřík	217

Úvod

Tato publikace mapuje historii protifašistického odboje v jednotlivých evropských zemích, hodnotí význam, který odbojové hnutí pro dějiny druhé světové války mělo a všímá si i podmínek, za kterých v jednotlivých okupovaných zemích působilo. Nejvýraznější pozornost je přitom věnována protifašistické rezistenci ve střední Evropě, tj. v Polsku, Protektorátu Čechy a Morava, Německu, Rakousku, Maďarsku a na Slovensku. K doplnění celkového pohledu je rovněž analyzována činnost odbojových hnutí i v dalších částech Evropy – na okupovaných územích Sovětského svazu a Balkánu, ve Skandinávii, v západní Evropě i ve spojeneckých a satelitních státech nacistického Německa. Cílem je přitom postihnout společné rysy, ale i rozdíly, které provázely existenci ilegálních hnutí v průběhu druhé světové války v jednotlivých zemích, respektive v jednotlivých evropských regionech.

Otázka protifašistického hnutí odporu patřila a patří nejen v České republice, ale i v jiných evropských státech mezi významná, ale často kontroverzní historická témata dramatického a rozporuplného období druhé světové války. I když hlavní podíl na porážce mocností Osy měly bezesporu pravidelné armády velmocí protifašistické koalice, nezanedbatelnou úlohu sehrála i odbojová hnutí v okupovaných zemích, v některých spojeneckých státech nacistického Německa i v samotné Hitlerově Třetí říši. Až na výjimky nebyla sice schopna nad protivníkem sama zvítězit a osvobodit svoji zemi vlastními silami, často ale dokázala k tomuto vítězství účinně přispět. V této souvislosti je ovšem nutné upozornit na to, že jednotlivé odbojové proudy v okupovaných zemích se samozřejmě chtěly podílet na porážce nacistického Německa a jeho spojenců, přitom ale většinou sledovaly vlastní cíle, které se ne vždy a ne ve všem kryly se záměry jak velmocí protifašistické koalice, tak i jejich

vlastních exilových vlád, respektive v řadě případů s nimi byly v přímém rozporu.

Podzemní hnutí měla kromě svého čistě vojenského významu, který je ovšem dodnes často zpochybňován, i výrazný dosah politický a morální. Představovala výraznou alternativu k podvolení se okupační moci, nebo dokonce k aktivní spolupráci s ní. Charakter, možnosti i cíle odboje v jednotlivých zemích se odvíjely od celé škály konkrétních okolností – předcházejícího národního, politického, hospodářského a kulturního vývoje, geografických podmínek, charakteru a cílů okupační správy, vztahů mezi jednotlivými odbojovými směry a jejich zahraničními centry, ale i strategické polohy dané země, její vzdálenosti od frontových linií atd.

Protifašistický odboj se mohl projevat různými formami – od rozmnožování ilegálního tisku a protiokupační agitace, pomoci ohroženým nebo skrývajícím se osobám, zpravodajské činnosti a sabotáží až po ozbrojený a partyzánský boj přecházející často v otevřená povstání proti okupantům. V některých zemích dokázaly různé odbojové proudy přes odlišné politické cíle navzájem spolupracovat (například Francie, Norsko, Československo nebo Dánsko), jinde bojovaly nejen proti okupačním silám, ale často i proti sobě navzájem (Polsko, Jugoslávie, Řecko, Albánie).

Komplikovaná situace většinou nastávala v mnohonárodnostních státech (Jugoslávie, východní oblasti předválečného Polska, ale i například Belgie), v nichž mohla okupační moc využívat ve svůj prospěch nacionální spory mezi místním obyvatelstvem. Specifický charakter měla antifašistická rezistence v Rumunsku, Bulharsku a Maďarsku, které sice byly satelitními spojenci nacistického Německa, ale značná část opozice proti tamějším vládnoucím režimům mohla aspoň v některých fázích druhé světové války působit na legální bázi. I zde ovšem vznikaly tajné odbojové organizace a na území Rumunska a zejména Bulharska operovaly rovněž partyzánské skupiny, i když se jejich význam nedá srovnávat například s Jugoslávií nebo Řeckem.

Vztahy mezi jednotlivými ilegálními proudy a skupinami se zejména ve východní Evropě a na Balkáně s vývojem vojensko-politické situace často výrazně měnily – dřívější spojenec se mohl stát úhlavním nepřitelem a naopak. V Jugoslávii se tak pro Mihailovičovy četníky stali hlavním protivníkem Titovi komunističtí partyzáni, proti nimž se neváhali spojovat i s kolaborantskými a okupačními silami. Podobné protikomunistické fronty zahrnující pravicové a nacionální odbojové proudy, ale také kolaborantské síly vznikly i v Albánii nebo Řecku, dílčí dohody s Němci uzavřely ale v závěru války i například pravicové Národní ozbrojené síly v Polsku. Vzhledem k vývoji válečné situace se do beznadějně situace dostaly ty nacionální ilegální proudy v Polsku, Pobaltí nebo na Ukrajině, které se po obratu ve vývoji druhé světové války snažily zabránit vytvoření nebo znovunastolení režimu sovětského typu ve svých zemích.

V souvislosti s vývojem odbojového hnutí v průběhu druhé světové války se dostává do poněkud jiného světla i problém kolaborace s okupační mocí, který prostupuje historii let 1939–1945 stejně jako téma protifašistického odboje. Je zřejmé, že hranice mezi kolaborací, tzv. „šedou zónou“ a rezistencí nebyly vždy zdaleka tak ostré a jednoznačné, jako se snad může zdát povrchnímu pozorovateli dnes. Z tohoto důvodu je v této publikaci věnována přiměřená pozornost rovněž fenoménu kolaborace, který se v období let 1939–1945 týkal prakticky všech okupovaných zemí.

Protifašistický odboj v období druhé světové války si pochopitelně nelze nijak idealizovat. Zejména partyzánské operace na územích východní Evropy, Balkánu, ale i například v severní Itálii byly často vedeny velmi nevybíravými prostředky a nezdědky měly podobu totální války, jejíž důsledky tragicky postihovaly civilní obyvatelstvo. Členy podzemních hnutí také nelze šmahem označit jako bojovníky za demokracii, jejich ideové zaměření se pohybovalo po celé škále politického spektra

od přívrženců krajní levice až k silně nacionalistickým a extrémně pravicovým proudům. Specifické postoje v okupovaných zemích většinou zastávaly komunistické odbojové skupiny, které se během války zpravidla přizpůsobovaly politice Kominterny a Sovětského svazu, a jejichž konečným, i když často z taktických důvodů skrývaným cílem bylo získání mocenské hegemonie a vytvoření režimu sovětského typu. Snaha o výrazné politické, sociální a ekonomické změny oproti předválečnému stavu byla ovšem přítomna v teorii i praxi i řady nekomunistických odbojových směrů a skupin. V okupovaných oblastech Sovětského svazu postupně vzniklo silné partyzánské hnutí, řízené Moskvou, které kromě své vojenské funkce také ovlivňovalo a kontrolovalo politický a mocenský vývoj na těchto územích podle potřeb sovětského vedení. Tuto úlohu plnily i partyzánské a jiné desanty vysazované ze SSSR v okupovaných zemích, mj. i v Československu.

Významnou úlohu při organizaci vnitřního odboje i při vytváření vlastních zahraničních vojenských jednotek zpravidla sehrávaly exilové reprezentace okupovaných zemí, které sídlily většinou v Londýně, respektive v případě zahraničních vedení komunistických stran v Moskvě. Velmi často se ovšem mezi exilovou složkou odboje a rezistencí na okupovaném území projevovalo napětí, které vyplývalo mimo jiné z odlišných politických cílů, rozdílného vnímání momentální vojensko-politické situace nebo ze snahy získat hlavní podíl na určování poválečného vývoje ve své zemi. S výjimkou Jugoslávie pak byly tyto rozpory vyřešeny ve prospěch těch zahraničních center odboje, která se mohla opřít o podporu velmocí antifašistické koalice, a zejména o přímý zásah jejich vojenských sil.

Výrazným příkladem je v tomto směru Polsko, v němž byl nekomunistický odboj, podléhající londýnské exilové vládě, mnohem silnější než komunistické podzemí podporované Moskvou, přesto ale nedokázal zabránit vytvoření prosovětského

režimu nastoleného pod patronací Rudé armády. Rovněž je jen těžko představitelné, že by původně slabé komunistické strany v Rumunsku či Maďarsku dokázaly po válce získat v těchto zemích absolutní moc, pokud by neměly silnou podporu okupační správy řízené sovětskými představiteli. Naproti tomu v Řecku by místní komunističtí partyzáni s největší pravděpodobností nad svými slabšími domácími oponenty v mocenském boji zvítězili, pokud by ovšem nedošlo k vojenskému zásahu britských sil na straně jejich protivníků.

Napjaté vztahy často existovaly v rámci jednotlivých odbojových hnutí i mezi jejich konkurenčními zahraničními centry – pokud existovala. V některých případech došlo nakonec ke kompromisní dohodě, která ale rozhodující mocenský střet zpravidla jen oddálila do poválečného období (Československo), jinde se hluboké politické a mocenské rozpory překonat v průběhu války v podstatě nepodařilo (Polsko). V některých případech ale také k vytvoření reprezentativního politického centra v zahraničí z různých důvodů ani nedošlo (Albánie, Rakousko, Německo, Dánsko).

Rozpory rovněž mohly vznikat z nesouladu mezi vojenskými potřebami a plány velmocí protifašistické koalice a reálnými možnostmi odbojových organizací, které působily v okupovaných zemích. Britové i Sověti měli zejména v obdobích výrazných neúspěchů svých ozbrojených sil silný zájem na zeslabení tlaku nacistického Německa, a to i prostřednictvím dezorganizace jeho týlu. Proto se snažili přimět podzemní organizace v okupovaných zemích k zintenzivnění diverzní a bojové aktivity. To ale často naráželo na odpor ze strany velení „odbojových armád“, která se obávala předčasného zdecimování svých sil v nerovném boji se silnějším protivníkem a také velkých obětí mezi civilním obyvatelstvem, jež by bylo vystaveno odvetným represím nacistů. Z těchto důvodů se spojenecké mocnosti zpravidla snažily jednak si odbojové hnutí v strategicky důležitých okupovaných zemích výrazněji podřídit, zejména

prostřednictvím vysílaných vojenských misí a parašutistických výsadek, dodávkami zbraní nebo finančními dotacemi pro jejich činnost, jednak si zde vytvořit i vlastní ilegální struktury, které by podléhaly výlučně jejich vlivu a plnily jejich rozkazy.

V určitých fázích válečného konfliktu se ve vztahu k odbojovým hnutím mohly u jednotlivých velmocí protifašistické koalice dostat do rozporu i jejich vlastní politické a vojenské zájmy. Výrazně je to vidět zejména v případě Velké Británie, která v Jugoslávii nakonec obětovala vojensky nefunkční a politicky zkompromitované četnické hnutí a orientovala se na podporu akceschopné, nicméně komunisty řízené Titovy partyzánské armády. Naopak britské politické zájmy převážily nad těmi vojenskými v případě Itálie, ve které se na konci roku 1944 Britové snažili utlumit partyzánské hnutí působící v severní části země, jež bylo silně ovlivňováno italskými komunisty.

I když rozhodující vojenskou sílu států Osy na hlavních evropských frontách druhé světové války bezesporu představovaly německé ozbrojené složky, v případě kontroly okupovaných území tomu bylo poněkud jinak. Nacistické Německo totiž nebylo schopno kromě strategicky významných nebo ekonomicky klíčových oblastí ovládat rozsáhlá podmaněná území jen vlastními silami a muselo se ve velké míře spoléhat na jednotky svých spojenců a také na kolaborantské vojenské a policejní formace vytvářené z řad místního obyvatelstva. Z tohoto hlediska tak například pro mocenský vývoj na Balkáně představovala jeden z rozhodujících mezníků kapitulace fašistické Itálie v září 1943, po níž mocnosti Osy ztratily v tomto regionu vojenskou převahu. Rovněž v případě okupovaných oblastí Sovětského svazu vyplývala neschopnost nacistického Německa potlačit místní partyzánské hnutí do značné míry z nedostatku jeho vlastních vojenských a policejních sil.

V neposlední řadě se z tradic evropského protifašistického odboje druhé světové války zrodila celá řada velmi různorodých osobností mimořádně významných i pro poválečný

politický vývoj svých zemí, jako byli například Charles de Gaulle ve Francii, Willy Brandt ve Spolkové republice Německo, Władysław Gomułka v Polsku, János Kádár v Maďarsku, Josip Broz Tito v Jugoslávii, Gustáv Husák v Československu nebo Enver Hoxha v Albánii.

1 Polsko

1.1 Porážka a rozdělení polského státu v září 1939

Útokem německé armády na Polsko začala 1. září 1939 druhá světová válka. Polská armáda, sice poměrně početná, ale bez dostatečného počtu těžkých zbraní a moderních letadel, nedokázala dlouho čelit převaze Wehrmachtu. Hlavní město Varšava se bránilo do 28. září, pevnost Modlin kapitulovala následující den, odpor polských jednotek na poloostrově Hel trval do 2. října a poslední polské jednotky samostatné operační skupiny „Polesí“ složily zbraně 6. října 1939 po několikadenních bojích o Kock.¹

Na základě tajných dodatků tzv. paktu Molotov-Ribbentrop, podepsaného 23. srpna 1939 v Moskvě, vstoupila 17. září na východní území Polska také Rudá armáda. Sovětský svaz, který tuto akci oficiálně interpretoval jako ochranu Bělorusů a Ukrajinců žijících na polském území, nyní přestal uznávat Polsko jako samostatný a suverénní stát. Spolupráci mezi oběma útočníky dokumentovala mj. společná vojenská přehlídka v Brestu, který po jeho dobytí předalo Německo 22. září 1939 pod sovětskou správou. K definitivnímu rozhraničení polského území mezi Německem a SSSR pak došlo na základě jejich smlouvy o hranicích a přátelství, která byla podepsána 28. září 1939 v Moskvě.² Ta část Polska, která byla okupována nacistickým Německem, byla rozdělena na dvě části. Téměř polovina byla na základě Hitlerova dekretu z 8. října 1939 přímo začleněna do nacistické Třetí říše. Ze zbytku byl vytvořen zvláštní politicko-administrativní celek, tzv. Generální gouvernement, jehož vláda byla složena výlučně z Němců a v jeho čele stál guvernér Hans Frank, který byl jmenován Hitlerem a jemu také plně odpovědný.³

Na polských územích obsazených SSSR proběhly 22. října 1939 „volby“ do lidových shromáždění „Západní Ukrajiny“ a „Západního Běloruska“ a na konci října požádala „zvolená“

lidová shromáždění o připojení k Ukrajinské, respektive Běloruské SSR. V listopadu téhož roku se tato území stala integrální součástí SSSR.⁴

Pro polský národ nastalo tímto tzv. čtvrtým dělením Polska nesmírně tragické období jeho dějin, provázené rozsáhlým a systematickým terorem uskutečňovaným oběma okupačními mocnostmi. Na územích obsazených SSSR bylo v listopadu 1939 přiděleno všem lidem, kteří zde žili, sovětské občanství. Poté následovaly rozsáhlé deportace části místního obyvatelstva na Sibiř a do Kazachstánu, které postihly asi 325 tisíc osob, převážně Poláků, ale i části místních ukrajinských, běloruských a židovských elit. K nejbrutálnějším aktům stalinského teroru patřily hromadné popravy 14 736 polských důstojníků a policistů zajatých Rudou armádou v průběhu zářijové vojenské kampaně a zadržovaných v internačních táborech v Kozelsku, Starobělsku a Ostaškově.⁵

Stejně brutálně postupovali i nacisté. Na jimi okupovaných polských územích bylo jen do konce roku 1939 zavražděno asi 30 tisíc osob, zejména účastníků velkopolských povstání z let 1918–1920 a příslušníků polské inteligence. Přímým útokem proti nepohodlné polské inteligenci se stala neblaze proslulá tzv. Sonderaktion Krakau, při níž bylo v listopadu 1939 deportováno do koncentračního tábora Sachsenhausen 183 univerzitních profesorů Jagellonské univerzity a Báňské akademie v Krakově. Z polských území připojených přímo k Říši pak probíhalo v průběhu války rozsáhlé vysídlování Poláků do Generálního gouvernementu, které postihlo přes 900 tisíc osob.⁶

1.2 Počátky a rozvoj polského odbojového hnutí

Pro organizaci polského domácího i zahraničního odboje bylo velmi důležité, že ještě před porážkou polských vojenských sil polská vláda, prezident, vrchní velitel ozbrojených sil i primas

katolické církve odešli v noci ze 17. na 18. září 1939 do Rumunska a zůstala tak zachována kontinuita státní moci. Nicméně vzhledem ke značným výhradám západních spojenců vůči představitelům předválečného polského „sanačního“ režimu došlo následně k částečné obměně polské politické špičky. Novým prezidentem se stal Władysław Raczkiewicz, který složil přísahu 30. září 1939, a předsedou vlády generál Władysław Sikorski. Polskou exilovou vládu uznaly jako legálního představitele polského státu ještě v průběhu roku 1939 Francie, Velká Británie i USA.

Již v průběhu září 1939 se začaly formovat také struktury polského domácího odboje, a to jak v těsné vazbě na konstituující se zahraniční odboj, tak také spontánně. Po celou dobu války pak existovalo velmi úzké propojení mezi exilovou vládou, vrchním velitelem polských ozbrojených sil a domácími odbojovými složkami.

Při svém vzniku a činnosti mohlo polské podzemí navazovat na silné tradice ozbrojeného i neozbrojeného odporu vůči mocnostem, které si rozdělily polské území v druhé polovině 18. století. Již na konci září 1939 založil generál Michał Karaszewicz-Tokarzewski na příkaz vrchního velitele polské armády Službu vítězství Polska (*Śłużba Zwycięstwu Polski*), která měla představovat jak vojenské, tak i civilní a politické řídicí centrum polského odboje. Z iniciativy generála Sikorského, který se obával oslabujících vnitřních sporů, došlo ale záhy k oddělení vojenské a politické složky podzemí.

Civilní a politickou linii domácího odboje poté představovala organizace Polského podzemního státu (*Polskie Państwo Podziemne*), jehož předobraz je možné najít již v některých strukturách vytvořených v průběhu polského tzv. lednového povstání v letech 1863–1864.⁷ Polský podzemní stát, který byl přímou reakcí na snahu okupačních mocností o likvidaci polské státnosti a popření národní identity Poláků, představoval v odbojovém hnutí okupovaných evropských států unikátní fenomén.

Obsáhl všechny oblasti života polské společnosti včetně všech typů škol, soudnictví, tisku a kultury a zahrnoval také všechny politické proudy s výjimkou krajní pravice a komunistů. Jeho politickou platformou se stal Politický dorozumívací výbor (*Politiczny Komitet Porozumiewawczy*), který posléze plnil úlohu poradního orgánu tzv. delegatury.

Od roku 1940 stál v čele podzemního státu Úřad vládního delegáta (*Delegatura Rządu na Kraj*), který sídlil ve Varšavě a budoval a řídil správní aparát. Později byli v jednotlivých regionech jmenováni také oblastní a lokální delegáti. Vládní delegát měl hodnost ministra, reprezentoval exilovou vládu na okupovaném území a stál v čele tzv. delegatury, v podstatě podzemní vlády, která se dělila na řadu resortů.⁸ V roce 1944 se vládní delegát stal vicepremiérem exilové vlády a delegatura se v květnu 1944 přeměnila na Zemskou radu ministrů (*Krajowa Rada Ministrów*). Tento krok byl reakcí na Sovětským svazem vytvořený Polský národní výbor (*Polski Komitet Narodowy*). V lednu 1944 vznikla také Rada národní jednoty (*Rada Jedności Narodowej*), sedmnáctičlenný podzemní parlament v čele s Kazimierzem Pużakem z Polské socialistické strany, v němž byly zastoupeny jednotlivé politické strany, etnické menšiny a představitelé katolické církve. I v tomto případě šlo o odezvu na vznik polskými komunisty ovládanou Zemskou národní radu (*Krajowa Rada Narodowa*), která se ustanovila v prosinci 1943.⁹

Již v listopadu 1939 reorganizovala exilová vláda Službu vítězství Polska na Svaz ozbrojeného boje (*Związek Walki Zbrojnej, ZWZ*), který měl působit jako celonárodní nepolitická vojenská organizace, jejímž posláním bylo provádění bojových a sabotážních operací. Jeho hlavním úkolem měla být ale příprava celonárodního povstání, které by pomohlo obnovit polskou státnost. Tato odbojová organizace postupně rozšířila svoji činnost na celé území okupovaného Polska, včetně oblastí původně anektovaných SSSR. Řadu svých akcí prováděla

v koordinaci s britským Velitelstvím zvláštních operací (*Special Operations Executive*, SOE).¹⁰

Svazu ozbrojeného boje a jeho nástupkyni Zemské armádě se postupně podařilo podřídit si většinu ostatních významných polských odbojových organizací, které byly v řadě případů napojeny na jednotlivé v ilegalitě působící politické strany nebo byly vázány na činnost v určitých regionech. Mezi nejsilnější z nich patřily Rolnické prapory (*Bataliony Chłopskie*), organizované Lidovou stranou, Národní vojenská organizace (*Narodowa Organizacja Wojskowa*) národních demokratů nebo Lidová garda (*Gwardia Ludowa*) Polské socialistické strany. Krajní nacionalisté založili tzv. Ještěřčí svaz (*Związek Jaszczurczy*), který se v roce 1942 spojil s částí Národní vojenské organizace do Národních ozbrojených sil (*Narodowe Siły Zbrojne*).

Kádrově polský nekomunistický odboj čerpal výrazně zejména z řad předválečné polské armády, politických stran, ze struktur polského státu a z katolické církve. Významnou roli v něm hráli také polští harceři, jejichž hlavní odbojová organizace měla krycí označení Šedé řady (*Szare Szeregi*). Mezi nejproslulejší akce harcérského odboje patřilo úspěšné osvobození skupiny vězňů převážených z varšavské úřadovny gestapa do věznice Pawiak, které se odehrálo 26. března 1943 (tzv. akce Arsenal).

V únoru 1942 byl Svaz ozbrojeného boje přejmenován na již zmíněnou Zemskou armádu (*Armia Krajowa*, AK). V jejím čele působil nejdříve generál Stefan Rowecki (krycí jméno „Grot“), po jeho zatčení v červnu 1943 generál Tadeusz Komorowski („Bór“) a posledním velitelem Zemské armády se v období od října 1944 až do jejího formálního rozpuštění v lednu 1945 stal generál Leopold Okulicki („Niedźwiadek“). V roce 1944 měla Zemská armáda už přes 350 tisíc členů, z toho asi dvacet tisíc v partyzánských a diverzních jednotkách. Její velitelský sbor se skládal zejména z důstojníků předválečné polské armády, významnou roli hrály v rámci jednotlivých oblastních

Generál Tadeusz Bór-Komorowski, velitel Zemské armády

velitelství i posily z řad polských vojenských jednotek na západě (tzv. „cichociemny“), které byly vycvičeny britskou SOE a poté letecky vysazeny na okupovaném území.

Územně se organizace Zemské armády členila do sedmnácti oblastí, které odpovídaly předválečným vojvodstvím, ve větších městech pak existovaly samostatné okruhy. V čele stálo Hlavní velitelství Zemské armády (*Komenda Główna Armii Krajowej*), které se členilo na jednotlivé odbory. V roce 1943 byla také zřízena Vojenská správa Zemské armády, která měla koordinovat spolupráci s civilní složkou odboje.¹¹

Polský odboj byl nejsilnější v Generálním gouvernementu, v němž se jeho přirozeným a nejdůležitějším centrem stala Varšava. Mnohem komplikovanější situace existovala v polských oblastech přímo připojených k nacistickému Německu, v nichž rozsáhlé deportace a silný germanizační tlak vůči místnímu polskému obyvatelstvu vytvářely pro polské podzemí mnohem nepříznivější podmínky.

Na územích anektovaných v roce 1939 SSSR se nově nastolená sovětská moc mohla opírat o podporu aspoň části místních Ukrajinců, Bělorusů a Židů, proto se v těchto oblastech Zemské armádě podařilo vybudovat svoji strukturu většinou až poté, co je obsadili v létě 1941 Němci. I pak zde ovšem existovala velmi komplikovaná situace, protože Zemská armáda zde musela počítat nejen s nacistickým okupačním režimem a jeho vojenskými a policejními složkami, ale i se sovětskými partyzánskými oddíly a posléze i s jednotkami nacionalistické Ukrajinské povstalecké armády (UPA). Vztahy mezi jednotlivými ozbrojenými formacemi na těchto územích byly proměnlivé a komplikované a střety mezi nimi měly často charakter nelítostné občanské války, která byla provázena brutálními etnickými čistkami vůči civilnímu obyvatelstvu. V roce 1943 zahájila UPA v oblasti Volyně a později i Haliče brutální útoky proti místnímu polskému obyvatelstvu, které si podle některých odhadů vyžádaly až 100 tisíc obětí.¹²

Výzbroj Zemské armády pocházela zejména ze zachráněných zásob předválečné polské armády, zbraní získaných od Němců a z vlastní výroby. Jen ve Varšavě existovaly tři tajné dílny Zemské armády, v nichž se vyráběly mj. samopaly vlastní konstrukce Blyskawica, napodobeniny britských samopalů Sten a speciální ruční granáty.¹³ To vše ale mohlo dostačovat pro činnost zvláštních diverzních jednotek a menších partyzánských oddílů, nikoliv však pro potřeby rozsáhlé podzemní armády. Podobně jako v případě českého odboje v Protektorátu Čechy a Morava bylo také jen velmi omezené množství výzbroje dodáno polskému podzemí západními spojenci letecky. V těchto dodávkách navíc převažovaly zejména trhaviny určené k diverzním a sabotážním operacím, protože Britové se obávali, že by Zemská armáda mohla použít jimi dodané zbraně proti postupující Rudé armádě, což by mohlo narušit britsko-sovětské spojení.¹⁴ Na podzim 1944 pak západní spojenci dodávky zbraní polskému odboji zastavili úplně. Důsledkem bylo, že v okamžiku vypuknutí Varšavského povstání jen necelých